

שלוש תופעות בלשון המוקדמת

מורי, חבריי,

כשנולד לנו במזל טוב בננו הבכור¹ הייתי בשלבי סיום התואר השני בחוג ללשון העברית. אחד הנושאים שהיו קרובים ללבי היה תיעוד הדיבור. היה לי זיכרון טרי מעבודתי במפעל מסורות הלשון של עדות ישראל, בראשות מורי פרופ' מורג, שהטיל עליי לתעד את קריאת המשנה מתוך הקלטה של הרב דוד רגנשברג יליד קובנה שבליטא. עד היום כשאני קורא במשנה אני שומע מאחוריי את קולו.

שנה וחצי לאחר מכן התחלתי לתעד את צעדיו הראשונים של בננו בשדה הלשון. לא ממניע מדעי. רצינו, פשוט, להשאיר לעצמנו מזכרת מהפלא הזה. התיעוד הפונטי היה בשבילי אתגר מגרה. כך צמחה חפיסת ניירות מאולתרת ומקושקשת, אבל עשירה בתיאורי הגייה שלא תמיד מצאתי להם סימון מוסכם ברשימה של IPA. המעקב נעשה בחודשי הסתיו והחורף של שנת תשכ"ט.

בסופו של דבר הונחה חפיסת הניירות במגירה נשכחת. עכשיו, כעבור ארבעים שנה, ראיתי שהחפיסה הזאת ראויה לחשיפה. אחרי היסוסים באשר לדרך הצגת הדברים החלטתי "לעשות מעשה", כמו שאומרים, והתחלתי לערוך אותם בצורה של מאמר, ובימים האלה אני בעיצומה של כתיבתו. במאמר מתוארת ההתפתחות הפונטית של הלשון המוקדמת של ילד אחד בישראל, שייקרא כאן "המסרן שלנו". המונח "לשון מוקדמת" מכנה את השלב שבין המלמול, כשכבר קיימת זיקה בין מילה למשמעות, ובין לשון שיש בה סימני היערכות של ממש.

בשלב הזה של התפתחות הילד מתגלות תופעות פונטיות שונות, מהן "אוניברסליות" – שימוט חלקי מילים, הכפלה של הברות, שיכול הגיים² – מהן "אינדיבידואליות", ילד ילד וייחודיו. המחקר העלה שבדרך לרכישת לשון הסביבה ילדים שונים עשויים לפלס מסלולים שונים ולנקוט אסטרטגיות שונות,³ שהצד

* הרצאה שנישאה בישיבת המליאה השי"ד של האקדמיה ללשון העברית בד' בסיון תש"ע (17 במאי 2010). נוספו כאן הפניות ביבליוגרפיות ונספח.

1. בי"ז באדר ב' תשכ"ז.

2. ראה תיעוד עברי ראה R. A. Berman, "Natural Phonological Processes at the One-Word Stage", *Lingua* 43 (1977), pp. 1–21.

3. ראה C. A. Ferguson and C. B. Farwell, "Words and Sounds in Early Language Acquisition", *Language* 51 (1975), pp. 419–439.

השווה שבהן – שהן עתידות להיעלם במהלך הרכישה המלאה של לשון הסביבה.

הגיזושים האלה אחר דרכים להתקרב ללשון המבוגרים אינם חסרי עניין, ואפשר לצוד בהם תהליכים המזכירים תופעות בגיבוש הלשונות ה"קנוניות".

המאמר שבדרך לא יכלול דיונים השוואתיים. אבל כשהוזמנתי לשאת הרצאה במעמד הזה החלטתי להפריש מתוך לשונו של המסרן שלנו שלוש תופעות שיש בהן צדדים אנלוגיים לתהליכים בלשון ה"גדולים" ולהציגן לפניכם.

התנועה [u]

התנועה [u] הופיעה במאגר ההגיים של המסרן שלנו כשהיה בן שנה ושמונה חודשים. קודם לכן לא היה לפונמה /u/ שבלשון הסביבה ביצוע משלה, אלא הייתה מזוהה עם /o/. כך במילה kókó – "קוקו" ('הנה אני כאן'), במילת האיסור nónónó – "נו-נו-נו" ובמילה ótóbá – "אוטובוס" (לתנועה [o] בפי המסרן שלנו הייתה חלופה מונמכת יותר: [ã], מעין הקמץ הקלאסי).

בדרך בין היעדר גמור של [u] ובין הרכישה המלאה של הפונמה /u/ עבר המסרן שלנו שני שלבי ביניים:

• בגיל שנה ושמונה חודשים – שימוש בתנועה [u] בצד [o]: túki ~ tóki – "תוכי", totót ~ tutút ('מפוחית, חצוצרה'), בצד מילים יציבות יותר: dúdi – "דודי" ('יהודית'), tūt – "טוט".

• בגיל שנה ותשעה חודשים – הבחנה בין [o] ל-[u] במגבלות מסוימות: בהברה פתוחה – [u]: kúmu – "קום", kúti – "כושית", púpik – "פופיק", tanúnu – "תנור", túbí – "דובי"; וכן [o]: góyi – "גורי" (שם פרטי). בהברה סגורה מימושה אינו קבוע – [u]: dúd – "דוד"; [o]: alók – "חלוק"; [u] ~ [o]: tapúd ~ tapód – "תפוז"; [u] [ũ] (u מונמכת): kút – ממשות /u/ במילה "גרוש", ו-/o/ במילה "פוס".

בשום מקרה לא מימשה [u] את הפונמה /o/ שבלשון הסביבה.

עלי לציין שטרחתי מאוד לרשום בדיוק מתי מתועדת תופעה חדשה, אבל לא תמיד רשום אצלי עד מתי התופעה נמשכת. מצד אחר, יכולתי לקבוע בוודאות שמילים ותיקות נוטות להתקבע במשך זמן רב בלי להשתנות. לגופו של דבר, איננו יודעים, למשל, עד מתי התקיימה הצורה alók – "חלוק". רק במילים חדשות השינויים באים לידי ביטוי במובהק.

חודש אחד לאחר מכן התמונה אחידה לחלוטין על פי מופת לשון הסביבה: ótóbút (קודם ótóbá) – "אוטובוס", labyút – "לבריאות"; כך בהברה סגורה, ואין צריך לומר בפתוחה.

התהליך מגלה אסטרטגיה מכוונת ודבקות במטרה: הכנסה הדרגתית של התנועה

[u], תחילה בחילוף עם [o], לאחר מכן בסדירות לפי התניה קפדנית, ובסופו של דבר בכל מקום שהיא נדרשת על פי לשון הסביבה. שלבי המעבר לא הטביעו שום חותם על המצב הסופי.

עצם השינוי $u < o$ בפי המסרן שלנו היה מתבקש, כמובן, שהרי הוא חלק מהתכנית הכללית לרכישת לשון הסביבה, הכוללת את הפונמה /u/.

מעניינת ההתניה הבסיסית שהתהוותה בגיל שנה ותשעה חודשים: אף על פי שהתנועה [u] כבר הייתה קיימת במלאי, היא שימשה בדרך קבע רק בהברות הפתוחות, ואילו בסגורות הביצוע עדיין לא היה מיוצב וזו התחלפה ב-[o], או שהאיכות שלה לא הייתה חדה והיא נדה בין [o] ל-[u]. אבל מה שהפתיע אותי הוא דווקא החריג הבולט: בהברה פתוחה העיצור [y] עיכב את המעתק $u < o$, והשם "גורי", שבו העיצור [r] מיוצג ב-[y] (אולי כהגה מעבר בין התנועות o ו-r)⁴, נהגה בתנועת [o]: góyi.

בזמן שעסקתי בניחות הפונולוגי של הממצא הזה נזכרתי בתהליך שחל במסורת אשכנז בגלילות פולין, גליציה, אוקראינה ורומניה, שבעטיו ההגייה של הקמץ נעשתה [u] (בעקבות היידיש המקומית, שהושפעה מן הפונולוגיה הפולנית). כאן וכאן נקודת המוצא הייתה [o]: במסורת אשכנז על פי ההגייה ה"קלאסית" של הקמץ (שהתגבשה באשכנז במהלך המאה השלוש-עשרה), ואצלנו על פי ההשוואה עם השלב הקודם בהתפתחותו הלשונית של המסרן שלנו.

והנה, כמו בלשונו של המסרן שלנו כשהיה בן שנה ותשעה חודשים כך גם באותו ענף של מסורת אשכנז התרחש המעתק $u < o$ בהברות פתוחות בלבד, וכך התקבעה המסורת הזאת עד ימינו. על ההתניה הזאת כבר עמד אידלזון ב-1913, בתיאור "הברת האשכנזים" בלוח ההגייה במאמרו הקלאסי "ההברה העברית"; וזה לשונו:

קמץ גדול וקטן [...] הליטאים כמו o רוסית פתוחה [...]; הפולנים u בהברה פתוחה, אבל בהברה סגורה כהליטאים, למשל: חָכָם = chuchom.⁵

אבל לא זו בלבד. על המידע הזה הוסיף לימים חוקר היידיש אוריאל ויינריך:

אינפורמציה זו אפשר יהא להשלימה ולדייקה, על סמך האטלס החדש,

4. בשלב הזה עדיין אין /r/ במלאי ההגיים של המסרן שלנו.

5. א"צ אידלזון, "ההברה העברית", השלח כח (תרע"ג), עמ' 42. בנוסח הגרמני של מאמרו A. Z. Idelsohn, "Die gegenwärtige Aussprache des Hebräischen bei Juden und Samaritanern", *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums* 57 (1913), p. 698. ruow = רָעַב =

בכמה כיוונים. יתחווירו בפירוש פרטים כגון זה, שאפילו בשטח שבו הקמץ נקרא, בדרך כלל, u, מצוי o לפני י.⁶

באין תעתיק זמין של טקסט קלאסי הנה דוגמה מטקסט בן ימינו: *óju cúrix* – *legéjšes leréb avrúm* – "הוא היה צריך לגשת לרבי אברהם" [וכו'];⁷ "הָיָה" – *óju* ולא **úju*.

מסתבר אפוא שיש ליו"ד מטבעה אפקט של סוגר הברה,⁸ הבא לידי ביטוי בטיפוסי לשון רחוקים זה מזה כרחוק לשונו של פעוט מלשון מסורתה הייחודית של עדה.

הסיומת *ayi, ay*

העיצור [y] הופיע במלאי ההגיים של המסרן שלנו בגיל שנה ושמונה חודשים. מילים בעלות העיצור [y] בהברתן הסופית נהגו קודם לכן בשימוט הסיומת, כגון *lá* – "עֵלִי" (שם פרטי), *lalá* – "נעליים", *dá:* – "די". כשהופיע העיצור [y], זה נוסף בסוף המילים: *laláy < lalá, láy < lá*, וכן במילים חדשות, כגון *áy* – "עין", *dáy* – "זית".

חודש לאחר מכן, בגיל שנה ותשעה חודשים, חל מעתק גורף *áy < áyi*. במילים אחדות הושלם העיצור הסופי [t]: כך במילה *dáyit* – "זית" ובמילה החדשה *báyit* – "בית". העיצורים הסופיים [m] ו-[n], שעוד נראה שיש להם מעמד מיוחד, לא הושלמו: *áy* – "עין", *laláy* – "נעליים".⁹

התוצאה שיפרה את המצב שבשלב הקודם: הסיומת הדרי-הברתית *áy* התאימה למילים "זית", "בית", "עין", "נעליים"; אלא שהמעטק הזה גרר אחריו, בתהליך של תיקון יתר, גם את השם הפרטי "עֵלִי" – *láyi* – שהיה קודם לכן *láy*, כדין. נוסף שתי עובדות. (א) אף על פי שהמילה "בית" הגיעה לכדי חיקוי מלא של לשון הסביבה, המילה "בבית", שפירושה 'הפטפון שבבית', עדיין מפגרת אחר התהליך הזה ונהגית *babáy*, בלא העיצור הסופי ובלא פירוק ההברה הסופית

6. א' וויינרניך, "העברית האשכנזית והעברית שביידיש: בחינתן הגיאוגרפית", לשוננו כד (תש"ך), עמ' 247–248.

7. מתוך פתק ובו שאלה של אברך, כפי שהדרשן אברהם שובקס הקריא אותו לפני בחורי ישיבה; על פי ד' ברמן, "עברית ישראלית בגלוי ובמסווה ביידיש החרדית", העברית שפה חיה, ד, בעריכת ר' בן-שחר וג' טורי, תל-אביב 2006, עמ' 111.

8. לאפקט זה נוקף שימור הקמץ ה"ספרדי" לפני יו"ד במסורת אשכנז כגון רֵאִיָּה, עֵרִיּוֹת; ראה מ' מישור, "חקר מסורות אשכנז – בדרך לשיטה", מסורות ג–ד (תשמ"ט), עמ' 95. והשווה בערבית: משקל פֻעֵל של ע'–ר–ע"י (*פֻעֵל < פֻּל, פֻּל; W. Wright, *A Grammar of the Arabic Language*³, Cambridge 1967, §242, p. 146.

9. הסיומת יים מתועדת לראשונה בגיל שנתיים וחודש וחצי, בשר *yeruṭaláyim tel da'áv* – "ירושלים של זהב".

לשתיים. (ב) זמן קצר מאוד לאחר השלב הזה מופיעה המילה "די", שמתחילה הייתה dá: בלא [y], בגלגול החדש: dáy, ובצדה החלופה dáyi. יש לתת את הדעת שהמצב המורכב הזה, שבמרכזו מעתק סדיר ובשוליו חריגים הסותרים את כיוון ההתפתחות לקראת כיבוש לשון הסביבה, והכול בכפיפה סינכרונית אחת, המצב הזה הוא תוצאה של תהליך שהתרחש בתוך זמן קצר מאוד, לאורך שבועות מספר, ויש בהיקפו ובתקפותו כדי לעורר את עניינו של חוקר הלשון. בסופו של דבר, בסביבות גיל שנתיים וחודש וחצי, השתלטה על המערכת הלשון התקנית, והסטיות נעלמו.

ומכאן, שוב, למסורות הלשון.

בחקר כתבי היד של המשנה והתפילה נמצאה תופעת ניקוד שאין לה אחיזה במסורת של טבריה: בסיומת ay נכתב חיריק תחת ה"ו"ד. הייתה סברה שאין זה סימן של תנועה אלא מעין מפיק, להורות על עיצוריותה של ה"ו"ד, אבל עובדות אחרות הוכיחו שאין הדבר כן. למשל, אם הכתיב הוא "אי", החיריק נכתב לפעמים מתחת לאל"ף. התברר אפוא שחיריק זה הוא אכן סימן לתנועה, ותפקידו להורות על פיצול ההברה לשתיים. כלומר, אל תקרא ay אלא áyi או ái. ראה לכך, בגופם של כתבי היד, אפשר להביא משיטת סימון המתג המורה על ההטעמה בכ"י פריז 328–329 של המשנה; כך תיאר משה בר-אשר את שיטת הנקדן:

סימן הטעם בכה"י מסומן עפ"ר רק בתיבות שהטעמתן מלעיל. במקרה שלפנינו ציון סימן הטעם ליד הפתח (כגון: מַאִיִּמְתִּי בְּרַכְּ א, א) עשוי ללמד שלפנינו שתי הברות, והברת הפתח היא הנושאת את הטעם [...]. וכן הוא גם כשהכתיב באל"ף כגון: עֶכְנָאִי (כל' ה, י), שְׁמָאִי (ניד' ב, ד), תְּנָאִי (מ"ש ה, ב).¹⁰

התופעה הזאת – פיצול הרצף ay לשתי הברות – נשתמרה במסורות החיות של עדות אשכנז, וכנראה של עדות אשכנז בלבד. במסורות אלו הסיומת המסומנת בכתיב "אי" פעמים שהיא ממומשת ay, בהברה אחת, כגון dmáy – "דמאי", ופעמים שהיא ממומשת óyi, בשתי הברות ובקמץ, כגון rešóyi – "רשאי". ההגייה הזאת משתקפת במשניות מנוקדות שלא עברו עליהן ידי מדקדקים, וכן בניקוד הערכים בקונקורדנציות ובמילונים שיש בהם סובסטרט אשכנזי. במילים אחדות מתרוצצות שתי דרכי הגייה לפי מסורות משנה. ואין מנוס מן המסקנה שגיבוש מסורות אשכנז בעניין זה הוא תוצאה של תנודות לכאן ולכאן; לא רק מהברה אחת לשתי הברות, אלא גם משתיים לאחת, משמע שבשלב מסוים הייתה אי-יציבות

10. מ' בר-אשר, פרקים במסורת לשון חכמים של יהודי איטליה [על-פי כתב-יד פאריס 328–329] (עדה ולשון, 1), ירושלים תש"ס, עמ' 44–45.

בהגייה. רק על ידי תנודה משתי הברות לאחת יכלה להיווצר ההגייה néta reváy, בסיומת חד-הברתית (ay), שמקורה בהברה מפוצלת: נְטַע רְבַעַי.¹¹ לטלטלות אלו היסטוריה מתמשכת גם בעברית שלנו. עם אימוץ ההברה הספרדית הדגם הדו-הברתי נעשה מלרע. וכך, למשל, הופיע, היישר מן המשנה, הבנאי, שעדיין הייתה לו נוכחות לפני יובל שנים ואולי עדיין הוא מהלך במסתרים, עד שפינה את מקומו לבנאי. לרב-טוראי של היום קדמו, כזכור, שני חברים: "אחד רב-טוראי, השני חייל פשוט" (על פי נוסח השיר המפורסם של א' מסקין "שני חברים"); והסוכן החשאיי היה, בתיקון יתר, לסוכן חשאי. בהתרוצצות של החשמלאי עם החשמלאי – החשמלאי (או החשמלאי) מנצח, ובהתרוצצות של הקופאי עם הקופאי עדיין יד הקופאי על העליונה. משמות עצם כגון פְּדָאי, וְדָאי נתהוו שמות התואר פְּדָאי, וְדָאי ועוד, והם דרים אלו בצד אלו בתפקידי דיבר שונים. ועדיין אין זה סוף פסוק.

"התנועה הגולשת"

כשהמסרן שלנו היה בן שנה ותשעה חודשים כבר היה לו מלאי עיצורים הגון, אבל גייתו עדיין הייתה, איך נאמר, קצת ילדותית; למשל, במקום השורקים זסש"ן שימשו החוככים הלשוניים-שניים [t], [d]. היו לו גם מגבלות מסוימות בשימוש העיצורים: בסוף מילה לא יכלו לשמש העיצורים [l], [m], [n]. זמן קצר לפני גיל זה תועדו מילים אחדות בסיומת [l], [n]: tál: – "סל", dakán – "דאקן", takín – "סכין", talón – "שלוס", tanún – "תנור" (ההגה [r] עדיין לא היה קיים) – אבל המצב הזה השתנה עד מהרה והגיע לידי האחדה גמורה.

בשלב הזה צמחה תנועה סופית אחרי [l], [m], [n]. למילים בעלות סיומת [l], [n] שהופיעו מקודם נוספה עכשיו תנועה סופית, וזה לתנועה האחרונה שבגוף המילה, כאילו תנועה זו "גולשת" אל מעבר לעיצור שלאחריה ויוצרת כמין הד. בתחילה התנועה קצרה: dakán^a < dakán, takínⁱ < takín, tanún^u < tanún. אחר כך התנועה נעשתה רגילה, וכך היא מופיעה במילים: tál: < tála, talón < talómo; וכן במילה: ákól: – "הכול" (שהייתה קיימת מקודם) < akólo, ובסופו של דבר בכל המילים שהיו אמורות להסתיים בעיצורים [l], [m], [n]. לכאן שייכת, למשל, המילה kúmu – "קום", שהוזכרה בהקשר אחר. מכלל זה יצאו הסיומות יֵם, יֵן, שנדרונו למעלה.

תנועה יתרה זו מכונה כאן "תנועה גולשת".

התופעה הזאת אפיינה את לשונו של המסרן שלנו תקופה ארוכה יחסית והוסיפה לה נופך משעשע. היא התהוותה בגיל שנה ותשעה חודשים והשתלטה מהר מאוד על כל אוצר המילים החדש והישן. בגיל שנה ועשרה חודשים עדיין התופעה בעיצומה: gadólo – "גדול", katána – "קטן", kukúlu (ואחר כך kukála) –

11. מישור (לעיל הערה 8), עמ' 111–112.

– "מקולקל" ועוד, אבל אז כבר מבצבצות צורות יחידות חסרות תנועה גולשת: nafál – "נפל", 'ám – "חם", ta'ón – "שעון", tóm – "סביבון" (הימים ימי החנוכה). לקראת סוף תקופת המעקב נמצא כתוב מפורש: "נעלמו הסופיות אחרי למ"נ – 1½; 2"; לשון אחר: בגיל שנתיים וחודש ומחצית החודש, בעצם היום הזה תמו התנועות הגולשות.

התנועות הגולשות פעלו את פעולתן והלכו להן. בזמן שהעיצורים למ"נ התקשו לעמוד על רגליהם, התנועות האלה היו להם לקביים. משנוכח המסרן שלנו שהעיצורים האלה כבר מסוגלים לעמוד על בוריים, השליך מהם את הקביים בזהירות, אחד אחד, מילה מילה, ועוד מכשול הוסר בדרך ללשון הסביבה.

מלבד ייחודה הבלשני של התופעה מעניינת העובדה שכבר היו דברים מעולם. הפעם נפליג אל משפחת הלשונות הלטיניות בימי הביניים. כך הדברים מתוארים בספרות המקצועית:

ללטינית הוולגרית הייתה נטייה להימנע מעיצור בסוף המילה [...] האמצעי העיקרי למנוע שהמילה תסתיים בעיצור הוא הוספת תנועה בסופה. בתחילה הלכה איכותה של תנועה יתרה זו אחר התנועה שבהברה האחרונה (מכאן cor בסרדית koro, cantan[ɕ] בסרדית kántana, nomen בסרדית nómene, credun[t] באיטלקית credono), אבל מהר מאוד התגבשה מגמה להאחדה (באיטלקית cuore, cantano). אמצעים אחרים הם שיכול הגיים או שימוט העיצור. התנאים משתנים לפי הלשון ולפי העיצור.¹²

מה ללטינית הוולגרית ולעברית של המסרן שלנו?

אותה לטינית וולגרית, שהייתה לה נטייה להימנע מעיצור בסוף המילה, אותה לטינית אימצה למעשה את האסטרטגיה של התינוקות שלה, שהיו בוודאי מוצאים שפה משותפת עם המסרן שלנו. את האסטרטגיה הזאת אמורים היו לזנוח במהלך הרכישה של לשון הסביבה, כמו שעשה המסרן הנבון שלנו; אלא שהסביבה לא השכילה לסייע לתינוקות ההם להתגבר על לשונם המשעשעת וללמד אותם ש'לב' זה cor ולא koro, ו'שם' זה nomen ולא nómene. וסופם שהגיעו לכלל בגרות וכפיהם לשון של תינוקות, כאותם בוגרים בני זמננו שבינוקותם לא הפנימו ש-dormit זה "ישן" ולא "ישן", ועד היום הם "ישנים" והולכים.

* * *

12. H. Lausberg, *Romanische Schprachwissenschaft, 2: Konsonantismus*, Berlin 1956, §§527–528, p. 77 (התרגום העברי – שלי).

ראינו שתהליכים מורכבים למדיי המתרחשים בלשונות ה"קנוניות" עשויים להתהוות באופן ספונטני אצל פעוטות, במהלך כיבוש לשון הסביבה.

ההקבלה הזאת יוצרת את הרושם שמדובר בשני גילויים של תופעה אחת, למרות חוסר ההתאמה במשך של התהליכים.¹³ כמו הפעוט כך החברה מפלסת לה את הדרך לעיצוב לשונה. יתר על כן, יש סברה שכל עצמם של המעתיקים הפונטיים המתרחשים בחברה אינם אלא גישושים של פעוטות שלא תוקנו ונעשו קבע.¹⁴ אלא שיש ביניהם הבדל מהותי: למעתיקים של הפעוט מטרה מוגדרת – לשון הסביבה על מורכבותה, ואילו המעתיקים של החברה אינם מכוונים, ולפעמים הם משרתים מניע סמוי של חיסכון במאמץ. הווה אומר: למעתק בלשון החברה יש סיבה. למעתק בלשון הפעוט יש תכלית.

תהליכים בעיצוב לשון הפעוט עומדים לביקורת עצמית ומוערכים לפי המרחק מלשון המטרה. בתוך מכלול התהליכים האלה יש שלבי מעבר, הבאים והולכים להם – כוזרים בתגובה כימית – בלא שתינתן להם הדעת, מפני שנועדו מלכתחילה להיעלם.

נספח

ברוח הדברים שנאמרו לעיל מבקש אני לבחון סברה שהועלתה במחקר בדבר חילופי $p \sim m$.

בגיל שנה ושמונה חודשים מתפתחת אצל המסרן שלנו נטייה לאי-קוליות. בתהליך זה, ובתנאים מסוימים, נהפך [m] ל-[p]. כלומר, במערכת הפונולוגית המתגבשת בשלב הזה [p] מתפקד כבן זוג בלתי קולי של [m], ואבדן האפיות הוא תופעה נלווית. תופעה זו נמשכה כחודשיים.

המגמה לאי-קוליות לא נעלמה, אבל הפיכת [m] ל-[p] נעלמה למעשה לחלוטין בגיל שנתיים, ואז מילים כגון *patá* – "מצה", *póti* – "מוטי" (שם פרטי) נעשו *móti*, *matá*, כדין.

והנה סמוך לגיל שנתיים וחודש הופיעה המילה *túptum* – "סומסום", כאילו קמה התופעה לתחייה.¹⁵ אלא שעכשיו, לאמתו של דבר, להחלפת [m] ב-[p] סיבה

13. מעתיקים פונטיים בחברה אורכים זמן רב. דה סוסיר קובע שלוש מאות שנה; המעתק $h < f$ בראש מילה בספרדית מתועד כבר במאה התשיעית לספירה ועדיין לא הושלם; ראה מעתיקים כאלה מתרחשים במהירות רבה, בטווח של שבועות ואפילו של ימים. R. Menéndez Pidal, *Orígenes del Español*⁶, Madrid 1968, pp. 532–534.

14. ראה F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris 1995, pp. 202–208.

15. במילה *apáta*, המופיעה בגיל זה בהוראת 'אמבטיה', נראה שההגה [p] אינו משקף [m] אלא [b], [m] נעלם בהיותו בסוף הברה, כדין ההגה [n] במעמד זה, כגון *blíti* – "בלנדר".

אחרת: במילה הזאת להגה [m] תוכף הגה בלתי קולי, ובמעמד כזה נטילת הקוליות אינה מפתיעה. זה אינו אפוא מימוש של מגמה לאי-קוליות, אלא מקרה נקודתי של הידמות. מכל מקום [p] ממשיך לתפקד כבן זוג בלתי קולי של [m].

המילה *túptum* של המסרן שלנו הזכירה לי את המילה *špš*, החלופה של *šmš* ('שֶׁמֶשׁ') באוגריתית. לפני שנים אחדות הועלה הסבר להחלפה התמוהה לכאורה של *šmš* ב-*špš*: בתוך הרצף -*mš*- שבצורה המקורית *šamšu* השתרבב הגה מעבר [p] (כמו בתעתיק היווני של שמשון – Σαμψων), ומכאן להשמטת [m] הדרך קצרה. כלומר: *šapšu* < **šampšu* < *šamšu*¹⁶. התיאור הזה של שלבי התהליך הפונטי משכנע מאוד, והוא היום הפירוש המקובל ל-*špš* האוגריתית. אלא שבלשונו של המסרן שלנו ההסבר הזה אינו תופס: למילה *túptum* לא היה שלב קודם מעין **túmpšum*, ב-[m] המקורי ובהגה מעבר [p]. זאת ועוד: ההגה [p] עצמו שימש בלשונו בן זוג בלתי קולי סדיר של [m]. עכשיו שלמדתי שהמעבר מ-[m] ל-[p] אינו תמוה כל כך, התעוררו בלבי ספקות בדבר ההסבר המשכנע כל כך לצורה *špš* באוגריתית.

הצורה *šapáta* כבר קיימת מגיל שנה ותשעה חודשים בהוראת 'למטה'; זו המשיכה לקיים את ההגה [p] (שלא כצפוי) ונעשתה הומונימית ל"אמבטיה" החדשה.

16. C. Bonnet, "Le dieu solaire Shamash dans le monde phénico-punique", *Studi Epigrafici e Linguistici sul Vicino Oriente Antico* 6 (1989), p. 108 n. 1